

LINKÖPINGS UNIVERSITET

Institutionen för studier av Samhällsutveckling och Kultur (ISAK)

Det kulturella arvet – kultur- och naturmiljötolkning

D-uppsats VT 2006, författare Torolf Nilzén

Handledare Reinhold Castensson

Kinda kanal – ett kulturarv

Ett upplevelseområdes kulturarvsvärden, hur de värderas, värnas och visas.

Kinda Kanal - a Cultural Heritage

How the cultural heritage values of a regional attraction are assessed, preserved and presented.

Innehållsförteckning

1	<i>Inledning</i>	2
1.1	Syftet.....	2
1.2	Frågeställningar	2
1.3	Avgränsningar.....	3
1.4	Forskningsläge	4
1.5	Källmaterial.....	5
1.6	Metod.....	6
1.7	Definitioner.....	6
1.8	Kriterier	9
1.9	Presentationsformer	9
2	<i>KINDA KANAL</i>	10
2.1	Vilka aktörer är involverade?.....	10
2.2	Kulturarvsanalys.....	11
3	<i>Hur värderas, vårdas och visas kulturarvsvärden i liknande miljöer i Sverige och internationellt?</i>	18
3.1	Göta kanal	18
3.2	Strömsholms kanal.....	20
3.3	Dalslands kanal	21
3.4	Caledonian Canal.....	22
3.5	Canal du Midi.....	23
3.6	Crinan Canal.....	24
4	<i>Sammanfattande slutsatser och jämförelse</i>	26
4.1	Svar på ställda frågor.....	26
4.2	Metodvärdering.....	26
4.3	Översikt.....	27
4.4	Vilka framtida möjligheter finns att utveckla Kinda kanal och dess närområde som upplevelseområde med mångfaldiga inslag av kulturarvsvärden?	28
5	<i>Referensförteckning</i>	32
5.1	Otryckt	32
5.2	Tryckt	33

1 Inledning

Uppslaget till arbetet gavs av projektledaren i projektet ”Samhällsekonomisk analys av turistkanalen Kinda kanal”, professor Reinhold Castensson, Linköpings Universitet, som också varit min handledare. "Kinda kanal - ett upplevelseområde in spe?" är titeln på ett centralt kapitel i projektets slutrapport: *Om konsten att välja kanal*.¹ Studien utgår från detta och tar fasta på författarens förslag att inrikta ett studentarbete mot att jämföra hur liknande upplevelseområden skapats. Jag vill tacka min handledare och samtliga ”intervjuoffer” (5.1.1), som generöst delat med sig av sina erfarenheter och idéer. Den entusiasm alla har inför kanaler som kulturarv har oundvikligen smittat av sig!

1.1 Syftet

Ett syfte med studien är att introducera en *metod för komparativ kulturarvsanalys*. Metoden skall kunna användas för att analysera hur *kulturarvsvärden* värderas och hur de används i interpretation och presentation. Metoden som prövas skall uppfylla *studiens övriga tre syften*: att genom en *nulägesanalys* studera hur de olika kulturarvsvärdena i och kring Kinda kanal uppfattas, värderas, vårdas och visas, för att mot denna bakgrund *jämföra* liknande områden nationellt och internationellt och finna *konstruktiva uppslag* till framtida utvecklingsplaner och möjligheter för *upplevelseområdet Kinda kanal*.

Som framgår av 1.5 *Källmaterial* har kulturarvsvärden kring Kinda kanal inventerats och dokumenterats i stor utsträckning. Studien gör därför inte anspråk på att fördjupa eller bredda dessa inventeringar.

1.2 Frågeställningar

- Vilka *aktörer* är involverade?
- Vilka är, hur uppfattas och värderas *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?
- Hur vårdas och visas (används) *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?
- Hur värderas, vårdas och visas *kulturarvsvärden* i liknande miljöer i Sverige och internationellt?
- Hur lämpar sig den utvecklade *metoden* för komparativ kulturarvsanalys?
- Vilka framtida möjligheter finns att *utveckla* Kinda kanal och dess närområde som ett *upplevelseområde* med mångfaldiga inslag av *kulturarvsvärden*?

¹ Mattias Hjerpe, "Om konsten att välja kanal: Tre scenarier för framtida utveckling av Kinda kanal", Rapport Tema vatten i natur och samhälle, Linköpings universitet 2005.

1.3 Avgränsningar

För att jämföra *Kinda kanal* med kanalområden inom och utom landet finns ett stort antal möjliga objekt. I studien har jämförelserna begränsats till tre inom Sverige: *Göta kanal*, som visserligen är större och har annorlunda förutsättningar, men ändå valts eftersom den har ett nära samband med *Kinda kanal* och dessutom haft framgångar i sitt arbete med att skapa upplevelseområden.

Strömsholms kanal och *Dalslands kanal* är avseende storlek, roll och resurser mer direkt jämförbara med *Kinda kanal*.

Internationellt finns ett mycket stort antal jämförelseobjekt. Storbritannien såväl som Nederländerna och Frankrike kan nämnas som exempel på europeiska länder med rik kanaltradition. Även i andra delar av världen, exempelvis USA och Kina, finns möjliga objekt. För att få en hanterlig omfattning av studien har dock en begränsning gjorts till följande europeiska kanaler:

Caledonian Canal i Skottland och franska *Canal du Midi* är båda kanaler som har mer gemensamt med *Göta kanal* än med *Kinda kanal*. De har ändå valts, dels av liknande skäl som *Göta kanal*, dels därför att material i form av såväl litteratur som hemsidor varit tillgängliga i relativt god utsträckning, något som med den tid som stått till förfogande, varit ett problem beträffande mindre kanaler utomlands. För att få en kanal av jämförbar storlek har slutligen *Crinan Canal* valts, även den i Skottland. Ytterligare ett vägande skäl för valet av den sistnämnda är att direktintryck kunnat inhämtas i intervjuform.²

Tyngdpunkten i studien ligger på en granskning av huvudobjektet *Kinda kanal*. Jämförelseobjekten har endast granskats översiktligt. I synnerhet beträffande de internationella objekten har jämförelsen inskränkts till i första hand hemsidor och turistbroschyrer.

Denna begränsade granskning bedöms ändå som relevant, baserat på antagandet att det just i det aktuella *jämförelsematerialet* (broschyrer och hemsidor) framkommer hur kulturarven värderas och hur man prioriterar presentationen av dem.

² Claës-Göran Österlund, kanaldirektör *Göta kanal*, intervju 2006-05-18.

1.4 Forskningsläge

Beträffande Kinda kanal finns kulturarvsvärden väl beskrivna i den litteratur som även berörs i avsnittet ”Källmaterial” (se litteraturförteckningen).

Kulturarvsvärdens användning och kulturturism diskuteras i en artikelsamling utgiven av European Tourism Research Institute, ETOUR i Östersund. Tankar bakom och om kulturturism – dess för- och nackdelar presenteras.³

En artikel i denna samling fokuserar på turism i kulturmiljö med inslag av sjötransport. Ett kommersiellt bolag har i samverkan med Riksantikvarieämbetet utvecklat Birka som turistdestination. Strömma turism & Sjöfart har under 1990-talet utvecklats till ett företag i upplevelsebranschen med affärsidén: ”att skapa upplevelser, aktiviteter och utflykter för en fritids- och nöjesinriktad publik”. Ett exempel på företagets verksamhet är utflykterna till Birka. ”Att utveckla turism med utgångspunkt från kulturmiljön kräver en långsiktig förvaltningsstrategi. En sådan strategi måste innehålla en plan för bevarande och vård av kulturmiljön samt en plan för informationsarbetet. Ansvariga är myndigheter och fastighetsägare.”⁴

Kulturarvets natur redovisar i antologiform ett antal såväl empiriska studier som teoretiska analyser av aktuella problem och utmaningar inom kulturens och naturens bevarandepraktiker.⁵

I ”Göta kanal: Forskning från Linköpings universitet” har 14 olika rapporter publicerats. Samtliga är tillgängliga via Internet. Bland dem har Björn Segrell, *Göta kanals okända kulturarv*⁶ och Johan Hedrén, *Bilder av den svenska naturen – exemplet Göta kanal*,⁷ samt Kristina Brages omfattande bibliografi över svenska kanaler speciell relevans som bakgrund till detta arbete.⁸

Någon specifik studie och utveckling av metoder för komparativ analys av kulturarvsvärdens interpretation och presentation har inte kunnat återfinnas. Följaktligen har sannolikt inte heller någon tillämpning av en sådan metod kopplad till kanalområden, gjorts tidigare.

³ Christina Frimodig (red.), *I kulturarvets fotsår: Nya möjligheter för svensk turism*, ETOUR.

⁴ Magnus Krantz, ”Samarbete för utveckling av kulturturism i världsarvet Birka” *ibid.*, s.54 - 60.

⁵ *Kulturarvets natur*, Annika Alzén och Johan Hedrén (red.) (Stockholm 1998).

⁶ www.ep.liu.se/ea/gotakanal/2001/002/

⁷ www.ep.liu.se/ea/gotakanal/2001/007/

⁸ www.ep.liu.se/ea/gotakanal/2001/014/

1.5 Källmaterial

Kinda kanal har således inventerats på kulturarvsvärden i en rad sammanhang. I: *Kinda kanal: vattenväg och insjövägar* ingår en aktuell och omfattande litteratur- och källhänvisning.⁹ För fortsatt forskning kan denna utgöra en god grund. Endast i de fall notapparaten så kräver upprepas dess referenser i föreliggande arbete.

Motsvarande gäller för *Göta kanal: den blå vattenvägen genom Sverige* av samma författare.¹⁰

De berörda kommunernas inventeringar av kulturminnen finns dokumenterade och refereras i respektive översiktsplaner.¹¹

För de svenska jämförelseobjekten har verken *Svenska kanaler*¹² och *Kanaler*¹³ legat till grund. En sammanfattande presentation finns även i form av en hemsida.¹⁴

Litteraturen beträffande kanaler i Europa är rikhaltig, så är också informationen på Internet. En bra överblick över kanaler på kontinenten ges i *Handbok för Kanalfarare*.¹⁵

Studien baseras också till stor del på de intervjuer som genomförts med representanter för olika viktiga aktörer.

För att spegla användandet av kulturarvet och för att kunna jämföra de olika objekten har i första hand hemsidor och turistbroschyrer använts. Motivet för denna begränsning redovisas i 1.3. Utnyttjande av hemsidor har källkritiska nackdelar beträffande vederhäftighet och korrekthet. I detta fall har fördelarna med hemsidornas aktualitet och naturliga koppling till det studerade ämnet fått överväga. I litteraturförteckningen framgår vilka hemsidor som använts och att informationen varit införd under perioden 2006-04-20 – 05-20, då studien genomförts.

Läsaren rekommenderas att, om möjligt, ha de refererade hemsidorna tillgängliga vid studium av *avsnitt 2 och 3*. Studien har, mot denna bakgrund, inte försetts med några inkopierade bilder eller kartor, då sådana illustrationer framgår med avsevärt högre kvalitet i hemsidorna och dessutom där utgör en del av jämförelseunderlaget.

⁹ Willy Svahn och Britta Nordholm, *Kinda kanal: vattenväg och insjövägar* s. 138- 142.

¹⁰ Willy Svahn, och Brita Nordholm, *Göta kanal: den blå vattenvägen genom Sverige* s. 174.

¹¹ Kinda kommun, Översiktsplan, Linköpings kommun, Översiktsplan Del 3 Naturresurser.

¹² *Svenska kanaler*, ICA-bokförlag (Västerås 1989).

¹³ Ulf Johansson, (red.) *Kanaler, Svenska Turistföreningens årsbok* 1995.

¹⁴ Sveriges kanaler: www.sverigeskanaler.com.

¹⁵ Carl Erik Tovås, *Handbok för kanalfarare : Kanalvägen till Medelhavet*.

1.6 Metod

Som framgått av *1.1*, är ett av studiens syften att utveckla en metod för komparativ analys av kulturarvsvärdering i upplevelseområden med slutsatser och rekommendationer.

I jämförelsearbetet har tyngdpunkten lagts på att jämföra respektive kanalområdes presentation av kulturarvsvärdena i broschyrmaterial och hemsidor. Av förklarliga skäl har ingen djupgående inventering av jämförelseobjektens, speciellt inte de utländskas dokumentation i annan litteratur, kunnat göras. Däremot har jämförelsen, vad avser Kinda kanal, Göta kanal och Strömsholms kanal, kunnat fördjupas såväl genom litteraturstudier som framförallt besök, fältstudier och intervjuer. De sistnämnda har tillfört många kreativa idéer och initierade synpunkter.

Efter studiens inledande avsnitt med bakgrundsfakta presenteras de jämförda kanalområdena var för sig utifrån den valda kriterieuppsättningen.

Avsnittet om Kinda kanal är, eftersom det avspeglar huvudobjektet, mer omfattande än övriga jämförelseobjekts.

I *avsnitt 4* görs en preliminär värdering av den tillämpade metoden. Därefter görs en sammanställning av bedömningen av samtliga objekt. Slutligen redovisas slutsatser av jämförelsen samt förslag för fortsatt inriktning av såväl kulturvärdespresentationen, som fortsatt forskning rörande Kinda kanal.

1.7 Definitioner

1.7.1 Kulturarvsvärde

Platser där samspelet människa - natur är tydligt och unikt inryms vid klassificering av kulturminnen i samband med nominering till UNESCO:s världsarvslista i gruppen: *Kulturlandskap*.¹⁶

Kulturarvet har i en statlig utredning definierats: ”vårt kollektiva minne i traditioner, dokument, byggnader, händelser och lämningar från svunna epoker – vår gemensamma kulturmiljö materiellt och immateriellt.”¹⁷

Kalle Bäck, universitetslektor vid Linköpings universitet, definierar *kulturarv* i sammanfattningen: ”de kunskaper, minnen, konstarter, värderingar, tankemönster, färdigheter och fysiska lämningar som ett samhälle ärver från äldre generationer och för vidare till nästa generation i mer eller mindre förändrad form.”¹⁸

¹⁶ Reinhold Castensson, ”Historiska kanaler på UNESCO:s världsarvslista – exemplet Le Canal du Midi”, s.52.

¹⁷ *Kulturpolitikens inriktning*, Kulturutredningen. SOU: 1995:84, sid. 295.

¹⁸ Kalle Bäck, universitetslektor, LiU, föreläsning 2006-02-22.

Ovanstående definitioner är inbördes förenliga och ligger till grund för studiens användande av begreppet *kulturarv*. Med *kulturarvsvärde* avses i studien den grad av värdering som framkommer i aktörernas uppfattning, vård och interpretation av ett kulturarv och som den föreslagna metoden avser att granska.

Hur kulturarvsvärden inlemmas i presentationen och fördjupar besökarens upplevelse av ett område är, som framgått av 1.2, centrala frågeställningar i studien.

1.7.2 Upplevelseområde

”Definitionen av ett upplevelseområde är något oklar, men begreppet handlar om att en rad olika verksamheter, utan inneboende koppling, sammanförs till en plats, ett tema, eller en kombination av både plats och tema.” Denna definition av Hjerpe¹⁹ måste kompletteras. Heinemark påtalar behovet av att urskilja olika typer av upplevelseområden.²⁰ Förutsättningen för att ett upplevelseområde skall vara attraktivt är att de olika verksamheterna *har* någon form av samband som upplevs som meningsfullt. Det kan därför i stället vara aktuellt att definiera flera upplevelseområden inom samma plats eller snarare trakt. Det är alltså möjligt att Kinda kanal kan utvecklas till flera upplevelseområden med differentierade profiler. I denna studie är dock ambitionen att studera hur kulturarvsvärden sammanförs med andra aktiviteter som bedöms förenliga och attraktiva till *ett* upplevelseområde.

1.7.3 (Kinda) kanalområde

Med (Kinda) kanalområde avses i denna studie utöver själva kanalen även området i anslutning till kanalen med en utsträckning som svårligen går att ange exakt. Egentligen är det frågan om den omgivande bygd som påverkas eller påverkats av samfärdseln på och vid kanalen och de aktiviteter som föranletts därav. Motsvarande definition gäller för de valda jämförelseobjekten.

I de bedömningsgrunder som utarbetats för urval till UNESCO’s världsarvslista fastslås att ”Kanalen och det omgivande kulturlandskapets kvalitéer läggs till grund för kulturvärdesbedömningen.”²¹

Naturvårdsverket genomförde 1983-85 en inventering av samliga Sveriges kanaler som underlag för beslut om vilka som förklarats för kulturminnen av riksintresse (2.2.1). Där

¹⁹ Hjerpe, s. 14

²⁰ Elin Heinemark, ”Upplevelseområdet kring Kinda kanal: En regional studie om Kinda kanal med omland och dess förändring till ett attraktivt upplevelseområde”, C-uppsats i Geografi Linköpings universitet, 2005 s. 33.

²¹ Castensson, s 54.

definieras: ”Kinda kanal sträcker sig från Stångåns utlopp i sjön Roxen vid Linköping till Hycklinge och Horn vid Södra Åsunden”.²²

I Nationalencyklopedin beskrivs Kinda kanal enligt följande: ”Kinda kanal [--] går från Roxen till Åsunden utmed Stångån och över Stora Rängen och Järnlunden.”²³

Kinda kanal omfattar således, enligt flera källor, hela vattenleden med såväl grävda delar som sjösystemen från Åsunden till och med Stångåns utlopp i Roxen. Detta faktum är ofta inte helt tydliggjort hos flera av de viktigare aktörerna.

Begreppet *Kinda kanal* är dock väl inarbetat och bör även fortsättningsvis användas som samlande namn. Eftersom begreppets status kan diskuteras, bör strävan vara att få till stånd en statligt publicerad definition, som överensstämmer med Nationalencyklopedins.

Om kanalens sträckning i stället borde beskrivas från söder till norr kan dock ifrågasättas med tanke på att kanalen är byggd som en *Feeding Canal* till Göta kanal, de största volymerna för frakt torde ha gått norrut liksom Stångåns lopp. Frågan har låg prioritet i sammanhanget och behandlas inte ytterligare i denna studie.

1.7.4 Övriga definitioner

De studerade objekten är samtliga s.k. *levande historiska kanaltransportleder*, dvs. tidigare kommersiella kanaler som ännu är helt funktionsdugliga och bevaras som kulturminnen och för turism.²⁴

Feeding Canals används i internationell litteratur för att kategorisera kanaler, vilka i likhet med Kinda kanal har en sekundär roll i förhållande till ett större kanalsystem, som i detta fall Göta kanal. Strömsholms och Dalslands kanaler liksom Crinan Canal tillhör samma kategori.²⁵

²² Statens Naturvårdsverk *Kanalinventeringen*, 1985-05-22.

²³ Nationalencyklopedin. 2006-05-17 www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=225033

²⁴ Castensson, s. 54.

²⁵ Castensson, muntlig uppgift 2006-05.

1.8 Kriterier

I jämförelsen av kulturarvsvärden och interpretationen av dessa har granskningen skett enligt följande kriterier:

- Områdets betydelse för samfärdsel före kanalbyggandet. Vatten- och landsvägssystem som kunnat beläggas historiskt.
- Historiska lämningar från tiden före kanalens tillblivelse: gravfält, fornborgar, ruiner mm.
- Historiska händelser i området, historiskt intressanta personer eller andra mer abstrakta kulturminnen.
- Kanalen som sådan, slussar, broar, slussvaktarboställen etc.
- Kulturlandskapet, lantbruksmiljöer mm.
- Bebyggelse i bruk, gårdar, orter, slott mm.
- Näringsliv och industri ur ett kulturarvsperspektiv.

Vid en närmare granskning av dessa kriterier framgår att det finns ett tydligt samband dem emellan. Kanalen utgör ett viktigt steg i den *genomgående process* som kan urskiljas från förhistorisk bosättning och samfärdsel fram till dagens industrier och turism. Detta samband bör utnyttjas i presentationen av upplevelseområdet Kinda kanal.

1.9 Presentationsformer

När det gäller jämförelse av hur kulturarvsvärden överförs till besökare har följande *presentationsformer* kunnat urskiljas:

- Presentation i litteratur,
- Broschyrmaterial,
- Hemsidor på Internet,
- Anordningar i anslutning till objekt, skyltning etc.,
- Guidning med eller utan dramatiserade inslag,
- ”Paket-erbjudanden”, exempelvis föreslagna rundturer med angivna objekt att besöka.

För huvudobjektet Kinda kanal har ambitionen för studien varit att överblicka hela utbudet av presentationsmetoder. I jämförelsen med andra objekt har *enbart* den värdering, presentation och utbud av presentationsformer som framgår av tillgängliga, aktuella broschyrer och hemsidor använts som *jämförelsematerial*.

2 KINDA KANAL

På Kinda kanalbolags hemsida²⁶ beskrivs området på följande sätt:

Kinda Kanal och dess konstbyggda del - nog så viktig - ingår i en vattenväg som för resenären genom ett bedårande och naturskönt kanal- och sjösystem i södra Östergötland. Kinda Kanal börjar i Roxen och fortsätter vidare genom bl.a. centrala Linköpings stadsbebyggelse. Kanalen har sitt slut i sjön Åsunden vid Hycklinge/Horn i Kinda, nio mil söderut. Eller om man vill, drygt 43 distansminuter sydvart. Att följa Kinda Kanal i dess sydliga riktning är egentligen en resa mot strömmen till följd av att Stångån är ett av våra få vattendrag som rinner mot norr och dessutom är navigerbart.

2.1 Vilka aktörer är involverade?

Det är ett stort antal aktörer och grupperingar av aktörer som är involverade i den studerade verksamheten och Kinda kanal. Studien baseras främst på de aktörer som har ett ansvar för att vårda och visa kulturarvsvärdena, utan något försök att inbördes rangordna dessa.

Det måste dock framhållas att: *avnämarna av presentationen – besökarna - båtburna såväl som till lands, är mycket väsentliga aktörer. Deras upplevelse är rimligen ett av de viktigaste motiven för all aktivitet.*

Nationellt och regionalt har bland andra *Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen i Östergötland* inblick och inflytande i verksamheten, inte minst vad gäller bestämmelser för skydd och vård av kulturarvsvärden.

AB Kinda kanal har ett primärt ansvar för kanalen. Bolaget ägs av *Östergötlands landsting, Linköpings och Kinda kommuner* samt *AB Göta kanal*.

Linköpings och Kinda kommuner har alltså, dels som ägare, dels som ansvariga för kultur och turism inom respektive område, viktiga roller.

Turistbyråer, guideföreningar och hembygdsföreningar utför ett mycket omfattande arbete för att vårda och visa kulturarvsvärden längs Kinda kanal.

Linköpings guideklubb, liksom *Kinda guiderna* erbjuder guidning, såväl vid som på kanalen och har samarbete med nedanstående redare.

En annan viktig aktör är den ideella föreningen *Kinda kanals vänner*, som sedan 1964 aktivt verkat för Kinda kanals bevarande och utveckling.

Linköpings Universitet måste, med anledning av de refererade studierna, också räknas in bland de viktigare aktörerna.

²⁶ www.kindakanal.se/ (engelsk och tysk version finns)

Kinda kanal äger endast mycket små markarealer och få byggnader. *Markägare*, framförallt till större egendomar längs kanalen får därför en extra viktig roll i sammanhanget.

Näringsidkare i många olika former utgör också en grupp av aktörer med intressen i upplevelseområdet Kinda kanal. Alla typer av näringsverksamhet som riktar sig på turism har naturligtvis viktiga funktioner också för att utforma en infrastruktur runt visningen av kulturarvsvärden. I studien redovisas dock enbart *Rederiaktiebolaget Kind* ²⁷ och *Kinda båttrafik KB*,²⁸ vilka svarar för passagerartrafik på kanalen och har, eller skulle kunna ha, en aktiv roll i visningen. Säkerligen kan denna grupp av aktörer utökas eller kombineras med andra grupper som exempelvis markägare och hembygdsföreningar.

I det följande belyses vilka funktioner de olika aktörsgруппerna har, eller upplever sig ha. I flera fall har aktörerna egna förslag till utveckling av verksamheten.

2.2 Kulturarvsanalys

2.2.1 Vilka är och hur uppfattas kulturarvsvärdena i och kring Kinda kanal?

Naturvårdsverket utredde 1983-85 framtiden för de svenska kanalerna. Kinda kanal redovisades tillsammans med Karlstads pråmkanal, Hjälmare, Dalslands, Säffle, Göta och Strömsholms kanaler i gruppen ”Kanaler av riksintresse”. Naturvårdsverket ansåg att kanalerna har både kulturellt och turistiskt intresse samt att de bör bevaras och att detta är ett samhällsintresse.²⁹

Länsstyrelsen i Östergötland redovisar i sin förteckning av kulturmiljöer av riksintresse i avsnittet om Linköping kommun:

Kinda kanal [E28] (Vist, Landeryd, Vårdnäs och S:t Lars snr)

Motivering:

Kommunikationsmiljö med intressant och oförändrad kanal från 1800-talet utmed Stångåns sjösystem.

Uttryck för riksintresset:

Kanalmiljön genom Linköpings kommun med omgivande landskap och bebyggelse. Sluss- och brovaktarboställen uppförda efter typritningar. Slussstrappor vid Tannefors och Hovetorp.³⁰

Det är anmärkningsvärt att Länsstyrelsen i samma redovisning under ”Kinda kommun” inte över huvud taget nämner Kinda kanal.

Linköpings kommun lyfter fram Kinda kanal utförligt i sin översiktsplan, liksom gällande bestämmelser och rekommendationer för skydd, som strandskydd mm.³¹

²⁷ www.rederiabkind.se/

²⁸ www.kindabatttrafik.com/

²⁹ Statens Naturvårdsverk, *Kanalinventeringen*, 1985-05-22.

³⁰ Länsstyrelsen i Östergötland <http://www.e.lst.se/e/amnen/Kulturmiljo/>.

³¹ Linköpings kommun, *Översiktsplan Del 3 Naturresurser* s.20f.

Kinda kommun poängterar i sin översiktsplan en tydlig värdering av kultur- och naturvärdena i anslutning till Kinda kanal. I planen redovisas också en ambition att skydda och vårda dessa tillgångar.³²

I sina presentationer av kommunens kulturarvsvärden framhåller Kinda turistbyrå: ”En av Sveriges vackraste vattenvägar är Kinda kanal, Stångån och dess sjösystem med 15 handdrivna slussar. Landskapet skiftar från skogrika bygder till slätt. Kanalen byggdes bland annat för att förse Östergötland med skogsprodukter från den skogrika södra delen av länet.”³³

Otvetydigt har alltså Kinda kanal uppmärksammats i såväl nationell, regional och lokal planering som ett viktigt kulturarvsområde av riksintresse.

Att även sjösystemen i Linköpings- såväl som Kinda kommun är en del av Kinda kanalområdet tenderar ibland att förbises även av så viktiga aktörer som länsstyrelse och kommunledningar.

2.2.2 Områdets betydelse för samfärdsl före kanalbyggandet

Stångån, sjösystemen och åssträckningarna i NV-SO riktning har haft en mycket stor betydelse för samfärdseln mellan det inre av Östergötland, Kindabygden och Östersjökusten. Ortsnamn, fornborgar och andra lämningar vittnar om ledens roll, såväl till lands som på vatten, och även på is.³⁴ I jämförelsematerialet utnyttjas denna del av kulturarvet överhuvudtaget inte i presentationen av området.

2.2.3 Historiska lämningar från tiden före kanalens tillblivelse

Fornlämningar i området har inventerats och beskrivits utförligt i litteraturen. I jämförelsematerialet har denna del av kulturarvsvärdena inte fått någon framträdande presentation. Fornborgar, Gumhems skeppssättning och Ekeby fornminnesområde och domarring redovisas dock av Kinda turistbyrå.³⁵

2.2.4 Historiska händelser i området

Fornlämningarna i Gumpekulla-området vid Stångåns strand i Linköping, där dessutom slaget vid Stångebro ägde rum, har inventerats och presenterats 1998.³⁶ I jämförelsematerialet kommenteras detta inte.

Emigrationen 1845-1920 hade stor omfattning i Kindabygden; emigrationsmuseet i Kisa redovisas av Kinda turistbyrå.³⁷

³² Kinda kommun, *Översiktsplan : Utställningshandlingar*, 2004-03-17 s. 9, 50 och 57.

³³ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006? s. 3 och 12.

³⁴ Hans Nilsson (red.), *STÅNGEBRO: Händelser vid vattnet*, s. 59 ff.

³⁵ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s. 5.

³⁶ Hans Nilsson (red.), *STÅNGEBRO: Händelser vid vattnet* s. 11 -44.

2.2.5 Kanalen som sådan

Av förklarliga skäl är det inom denna kategori som huvudsaklig uppmärksamhet riktas när området presenteras. Kinda kanal presenterar i sin turistbroschyr och på hemsidan kanalens historia samt en kortfattad beskrivning av slussarna. Hänvisning sker också till kanalmuseet i Brokind och ett privat museum vid Hjulsbrovarvet.

På Linköpings kommuns hemsida saknas aktuella hänvisningar till Kinda kanal.³⁸ I turistbroschyren finns bägge kanalerna presenterade på ett uppslag.³⁹

Kinda kommun har presentation av och hänvisning till Kinda kanal både i sin broschyr⁴⁰ och på sina hemsidor.⁴¹

Kanalen har också skildrats i ett antal filmer, TV-inslag, på en videokassett och i ett sällskapsspel.⁴²

2.2.6 Kulturlandskapet

Rent allmänt presenteras ”det vackra landskapet” i alla broschyrer och hemsidor som en av Kinda kanals huvudattraktioner.

Hallstad ängar och Hackelboö naturreservat redovisas av Kinda turistbyrå.⁴³

2.2.7 Bebyggelse

I *LinköpingsGuiden* lämnas åtskillig information om staden och dess kulturvärden, men också om Bjärka Säby och Kinda kanal.⁴⁴

I turistbroschyren *Kinda kanal* redovisas kortfattat Linköping, Rimforsa, Kisa samt Sturefors, Brokinds och Bjärka Säby slott med hänvisningar för guidning mm.⁴⁵

Kyrkor i Kinda redovisas av Kinda turistbyrå.⁴⁶

Dessa värden har alltså uppmärksammats relativt väl i jämförelsematerialet.

³⁷ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s. 6.

³⁸ Linköpings kommun: www.linkoping.se

³⁹ Linköpings kommun, *LinköpingsGuiden*, s.10 ff.

⁴⁰ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s. 12.

⁴¹ Kinda kommun: www.kinda.se/, Kindaturism www.kindaturism.se.

⁴² Willy Svahn och Britta Nordholm, *Kinda kanal: vattenväg och insjövägar* s. 142.

⁴³ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006s.4.

⁴⁴ Linköpings kommun, *LinköpingsGuiden*, s.7 ff.

⁴⁵ Kinda kanal, *Kinda kanal: Kinda och Linköping*, turistbroschyr, s.5 o. 7.

⁴⁶ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s. 6.

2.2.8 Näringsliv och industri

I Linköpings kommun finns en rad intressanta industrimiljöer som skulle kunna presenteras. Stångån och Kinda kanal har utgjort grundförutsättning för näringsverksamheter av skiftande slag, vilka avgörande påverkat stadens utveckling. Ett av många exempel är Tannefors med omfattande kvarnverksamhet redan under 1600-talet och sannolikt tidigare.⁴⁷ Inget nämns dock i jämförelsematerialet.

Kinda kommun har jämförelsevis färre kulturarvsvärden av denna kategori, men presenterar dem väl i jämförelsematerialet. Exempelvis redovisas BP-Nostalgimack i Björkfors och Drabo hälsobrunn av Kinda turistbyrå.⁴⁸

2.2.9 Hur vårdas och visas *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?

Linköpings kommun har en omfattande presentation av stadens kulturarvsvärden med bland annat guideverksamhet och redovisar Kinda kanal i sitt turistmaterial. Man verkar dock överlåta stor del av presentationen till Kinda kanalbolag.

Utvecklingen av industrier och näringsliv i övrigt har en stark koppling till Kinda kanal. Det finns anledning att uppmärksamma detta ytterligare.

Kinda kommun presenterar området kulturarvsvärden i sitt turistmaterial och erbjuder dessutom guidning och paketerade resor med buss i området.⁴⁹ Material finns dessutom disponibelt på engelska⁵⁰ och tyska.⁵¹

Från Kinda kommuns sida pekar man på att emigrationen är ett viktigt kulturarv med enastående dokumentation i Kisa Emigrationsmuseum. Under perioden 1845 – 1920 emigrerade 2/3 av befolkningen i kommunen till Amerika. Kommunen samverkar med andra europeiska länder för att erbjuda USA-turister möjlighet till släktforskning och besök i förfädrens ursprungsbygd.

Man har också en god överblick över tänkbara objekt som kan ges ytterligare utrymme i en presentation av kulturarvsvärden i området. Att ”Kinda kanal” innefattar sjösystemet ända till Åsundens södra delar är en självklarhet.

Turistbyrån påtalar också att en hel del gjorts för att erbjuda intressanta visningar. Ett uppskattat projekt var kulturvandringen vid gamla Kalmarvägen, som har tvingats upphöra, då berörda markägare var negativa till utökade besök.⁵²

⁴⁷ Hans Nilsson (red.), *STÅNGEBRO: Händelser vid vattnet* s. 14.

⁴⁸ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s. 6.

⁴⁹ Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr 2006 s 19.

⁵⁰ Eva Robards, *Blue lakes & Smiling Meadows: A Guide to the Kinda Region*

⁵¹ Kinda kommun: www.kinda.se/, 2006-04-20, Kindaturism www.kindaturism.se 2006-04-20.

⁵² Ann Louise Södersten, Kinda kommuns turistkontor, intervju 2006-04-19.

Kinda kanalbolag har ambitioner att utnyttja kulturarvsvärden mer i sin presentation av kanalområdet, men anser sig inte ha kommit tillräckligt långt i detta, främst beroende på resursbrist. Man är i färd med att förbättra skyltning och tillgänglighet vid viktigare platser längs kanalen. Värden av kanalmiljön är dock längs flera sträckor eftersatt, såväl på de sträckor som bolaget har ansvar för, som där andra markägare ansvarar.

Kanalmuseet i Brokind öppnas under sommaren 2006.

Någon form av mer aktiv presentation av intressanta teman t.ex. kring ”den lilla människan” – kanalarbetare, pråmskeppare och andra skulle kunna vara ett sätt att profilera Kinda kanal.

Ett samarbete med Linköpings universitet har resulterat i ett utkast till komplettering av hemsidan, som utformats av Elin Heinemark. Sidan presenterar kulturarvsvärden bl.a. med hjälp av kartutsnitt. Projektet är inte avslutat, bland annat saknas beskrivningar söder Rimforsa.⁵³

Gumpekulla/Stångebroområdet med sina rika historiska minnen, såväl som industriell historia, exempelvis i Tannefors, är andra kulturarv som kanalbolaget gärna skulle vilja se ytterligare presentation av. En lägsta ambitionsnivå skulle kunna vara skyltar, men andra mer aktiva presentationsformer borde kunna utvecklas.

En viktig förutsättning för att Kinda kanal skall vara intressant som kärnan i ett upplevelseområde är att det försiggår aktiviteter på kanalen, inte minst i slussarna. För att öka båttrafiken till önskvärd volym skulle sänkta avgifter kunna vara en tänkbar åtgärd.⁵⁴

Kinda kanalbolags styrelse välkomnar en ökad satsning på profilering av upplevelseområdet.⁵⁵

Växtkraft Kinda, ekonomisk förening, ska utveckla Kinda till en attraktiv boende-, arbetsmarknads- och besöksregion genom näringslivsutveckling, kompetensförsörjning och marknadsföring. Växtkraft Kinda drivs av näringslivet, olika organisationer, Kinda kommun och bankerna. Föreningen drever ett antal projekt som finansieras av Kinda kommun, Östsam och EU:s strukturfonder.⁵⁶

Ett sådant projekt är: *Upplevelseområdet Kinda kanal* som syftar till att efter en förstudie, med stöd från *EU Mål 2 Södra* utveckla Kinda kanal som attraktivt besöksmål med rika kulturarvsvärden. Sigvard Hallendorff, som är projektansvarig, har tidigare erfarenhet som ansvarig för Ekenäs slotts dramatiserade visningar och riddarspel samt som stadsguide i

⁵³ Kinda kanal/Linköpings universitet: www.tema.liu.se/kinda_kanal_turism/main.htm.

⁵⁴ Lars Löw, kanaldirektör, Kinda Kanalbolag, intervjuer 2006-04-11 och 19.

⁵⁵ Claës-Göran Österlund, direktör Göta kanalbolag, styrelseledamot i Kinda kanalbolag, 2006-05-18.

⁵⁶ Växtkraft Kinda: www.vaxtkraftkinda.se

Linköping. Trots att förstudien endast inletts, ser han stora möjligheter att utveckla samarbetet mellan de två berörda kommunerna och att utvidga nätverken mellan markägare, hembygdsföreningar och andra aktörer. Dramatiserade visningar är också ett sätt att göra interpretationen attraktivare.⁵⁷

Joakim Johansson, ordförande i Landeryds hembygdsförening, styrelseledamot i Kinda kanals vänner och ägare till Hjulsbro varvsmuseum ”Dockkulla”, har sedan generationer en stark knytning till Kinda kanal. På det gamla varvet har Joakim och hans far på egen hand bevarat ett intressant stycke kanalfartshistorik. De visar också i det privata museet mycket om människors vardag under den tid då kanalens främsta roll var som transportled för prämar. Joakim påtalar möjligheten att på detta sätt lyfta fram ”den lilla människan”. Genom sin knytning till såväl Landeryds hembygdsförening som Kinda kanals vänner efterlyser han ett ökat samarbete i nätverk. Längs kanalen finns ett antal hembygdsföreningar, var och en med unika kulturarvsvärden att visa. Landeryds hembygdsförening manifesterar engagemang och förmåga, genom att sommaren 2006, för andra året, ge en friluftsteaterföreställning av ”Hemsöborna”.⁵⁸

*Henric Falkenberg*⁵⁹ och hans familj är ägare till *Brokinds egendom*. Kinda kanal och Brokinds sluss ligger på mark som tillhör egendomen, bara något tiotal meter från huvudbyggnaden. Familjen Falkenberg har funnits på Brokind sedan 1706 och Kinda kanals historia är intimt förknippad med den. Henric Falkenberg känner ett ansvar och en glädje i att kunna visa upp de kulturminnesförklarade byggnaderna och deras omgivningar, inkluderande såväl nuvarande sluss som spåren efter den första slussen som byggdes mellan 1803 och 1810 och bara var i bruk till 1813 då den rämnade och övergavs.

Framför huvudbyggnaden har ägarna satt upp en skylt med en kortfattad beskrivning över slottets historia, dess byggnader mm på svenska och engelska.

I ett särskilt inrett gårdsmuseum visas olika aspekter av verksamheten vid Brokind under gångna tider. Tidigare ingick också delar av det kanalmuseum, som nu är under inrättande på andra sidan slussen i Kinda kanal bolags regi. Byggnaderna och gårdsmuseet visas efter överenskommelse för ca 10-12 grupper årligen.

Under ett par år arrangerade man, i samverkan med en resebyrå och rederi AB Kinda, visningar av slott och slottspark. Visningarna upphörde, då rederiet hade svårt att inpassa dem

⁵⁷ Sigvard Hallendorff, Växtkraft Kinda, intervju 2006-05-11.

⁵⁸ Joakim Johansson, intervju 2006-04-26.

⁵⁹ Henric Falkenberg, intervju 2006-05-10.

i det övriga programmet. Denna typ av visningar är man beredd att ta upp på nytt. En förutsättning är att arrangemangen kan genomföras på ett sådant sätt, att åskådarna får en kvalitativt acceptabel upplevelse, som dessutom genomförs med hänsyn till att byggnaderna utgör privata bostäder eller utnyttjas för ett aktivt jordbruk.

Brokinds ägare är mycket engagerade i Kinda kanal och i verksamheten vid Brokinds sluss. Henric Falkenberg är styrelseledamot i föreningen Kinda kanals vänner.

De *två rederier* som trafikerar kanalen erbjuder olika kombinationer av turer. Men endast ett ”paket” där något av de identifierade kulturarvsvärdena, nämligen Sturefors slottspark⁶⁰, besöks.

Här finns alltså möjlighet att utöka utbudet. För att skapa attraktiva ”paket” med kulturarvsprofil måste flera av de redovisade aktörernas ambitioner och aktiviteter samordnas.

⁶⁰ Rederi AB Kind: www.rederiabkind.se/

3 Hur värderas, vårdas och visas kulturarvsvärden i liknande miljöer i Sverige och internationellt?

3.1 Göta kanal

Göta kanal är den mest kända av Sveriges kanaler och någon utförlig beskrivning bedöms inte krävas i denna jämförelse. Följande uppgifter är, då annat ej anges, hämtade ur kanalens hemsida⁶¹ och turistbroschyr⁶².

Göta kanalbolag har en gynnad situation i förhållande till *Kinda kanalbolag*, då kanalbolaget äger mer mark och anläggningar i anslutning till själva kanalen. Detta underlättar genomförandet av aktiviteter och förmedling av information om kulturarvsvärden och annat.

Göta kanal har, speciellt under den senaste tioårsperioden, profilerat sig starkt som ett - eller snarare flera - upplevelseområden med olika profiler. Kanalen har genom sin storlek, utsträckning och internationellt kända "varumärke", en avsevärt större potential än *Kinda kanal* att ta emot besökare. De ekonomiska förutsättningarna är också helt annorlunda.

Kanalen har utsetts till "Årtusendets svenska byggnadsverk" och International Historic Engineering Landmark".⁶³

På *Göta kanals* hemsida finns en sökfunktion: "Sevärdheter" där man genom att välja bland ett stort antal underkategorier kan få information om kulturarvsvärden i form av en kortfattad presentation, bild och kontaktuppgifter.

Visserligen innefattas i *Göta kanal* ett antal vatten- och landförbindelser som använts före kanalens tillkomst men dessa framhålls inte i den studerade presentationen av kanalområdet. I broschyrmaterialet omnämns historiska lämningar och händelser före kanalens tillblivelse ganska knapphändigt, medan hemsidan erbjuder omfattande presentationsunderlag och länkar till flera andra hemsidor med fördjupningsmaterial.

Kanalens historia och inte minst dess skapare Baltzar von Platen ägnas mycket stor uppmärksamhet i presentationen av upplevelseområdet.

I jämförelsematerialet presenteras landskapet och orterna längs kanalen. Historiskt intressanta objekt påtalas.

Utöver den omfattande presentationen av kanalbyggandet uppmärksammas en rad besöksobjekt som visar kulturarv med koppling till näringsliv och industri. Ett exempel bland många är *Motala industrimuseum*.

⁶¹ www.gotakanal.se/templates/search. (engelsk och tysk version finns)

⁶² Göta kanalbolag, *Göta kanal 2006: mellan Väneren och östersjön*, turistbroschyr (2006) s. 28

⁶³ Willy Svahn, och Brita Nordholm, *Göta kanal: Den blå vattenvägen genom Sverige* (Örebro 2004) s. 7.

3.1.1 Hur vårdas och visas *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?

Göta kanalbolag har under utvecklingen av upplevelseområdet vid flera tillfällen hamnat i situationer där spänningar framkommit mellan kulturarvsbevarande och ambitionen att tillgängliggöra intressanta objekt för besökare. Trots senare års ökande kulturturism finns enligt kanaldirektören Claës-Göran Österlund fortfarande skepsis bland många företrädare för kulturminnesvård.⁶⁴

Kanalbolaget bedriver en aktiv marknadsföring gentemot aktörer i området. Som exempel på privata entreprenörer, som visar sina kulturarv i samverkan med kanalbolaget, kan *Olivehults herrgård* och *Ljungs slott* nämnas.

För att göra presentationen attraktiv har man insett att objekten i sig ofta inte är tillräckliga. ”En stenhög räcker inte.” Det gäller att genom samtidsanpassad interpretation och presentationsmetodik få kulturarvsvärdena tillräckligt intressanta.

Modern teknik som mobiltelefoni möjliggör visning av enstaka objekt i ett större sammanhang. I samverkan med lämplig entreprenör planerar Göta kanalbolag att ta fram paketlösningar där besökaren genom att slå ett nummer på sin mobiltelefon, kan få en lämplig presentation av det objekt hon står inför. Då dagens mobiltelefoni även möjliggör överföring av musik och rörliga bilder, ger dessa mycket stora möjligheter att kombinera en spännande presentation och ekonomisk lönsamhet.

En likartad lösning är utbyggnaden av trådlöst Internet, i ett första steg i hamnarna. På detta sätt kan båtburna besökare - och andra - ta del av information om kanalen.

Kanalbolaget utger i samverkan med berörda kommuner broschyrer. Östgötasidans kommuner har dessutom information om kanalen i sina turistbroschyrer. Rederierna som svarar för passagerartrafiken presenterar också Göta kanal i sina broschyrer och hemsidor, liksom öst- och västsvenska turistrådet.⁶⁵

Ett stort antal ”paket” och aktiviteter erbjuds i anslutning till kanalen. Även om huvuddelen har annan inriktning så återfinns ett antal med kulturarvsanknytning, t.ex. *Göta kanal & Läckö slott*, *Karlsborgs fästning* och *Stadsvandringar i Linköping*.

De rederiföretag som bedriver trafik längs kanalen framhåller också kulturarvsvärdena i sina material.⁶⁶

Motala kommun framhåller kanalen i sitt material och erbjuder ett stort antal guide turer med kulturarvsprofil.⁶⁷

⁶⁴ Claës-Göran Österlund, direktör Göta kanalbolag, styrelseledamot i Kinda kanalbolag, intervju 2006-05-18.

⁶⁵ Anna Meyer, affärsutvecklare Göta kanalbolag, intervju 2006-04-20.

⁶⁶ www.gotacanal.se

Göta kanal har inte lagt tonvikten på kulturarvsvärden i profileringen av kanalen som upplevelseområde. Men ett stort antal aktörer som på olika sätt ingår i nätverken kring Göta kanal utnyttjar detta som möjlighet att presentera sina olika typer av sådana värden för en större publik. Genom den lättillgängliga presentationen på hemsidan kan en potentiell besökare enkelt finna ett mycket stort utbud av intressanta kulturarvsvisningar.

För Kinda kanal är det intressant att Göta kanal ingår som delägare i det egna bolaget. Därigenom bör möjligheterna att ta del av såväl marknadsföring som den avancerade presentationstekniken vara goda.

3.2 Strömsholms kanal

Följande beskrivning är hämtad från kanalområdets hemsida:⁶⁸

Strömsholms Kanal följer Kolbäcksåns vattensystem genom Sveriges äldsta bruksbygd i ett omväxlande och naturskönt landskap, från blånande dalaberg till låglänta Mälardalen. Kanalen passerar genom 14 sjöar. Den 110 km långa farleden sträcker sig från Smedjebacken i norr till Strömsholm i söder och rinner genom samhällena Söderbärke, Fagersta, Västanfors, Ängelsberg, Virsbo, Ramnäs, Surahammar, Hallstahammar och Kolbäck. De grävda kanalsträckorna är sammanlagt bara 12 km, men med hela 26 slussar och en total stighöjd på 100 m. Slussarna är således jämförelsevis höga och stigningen Sveriges största.

Strömsholms kanal invigdes första gången 1795 och är Sveriges näst äldsta kanal. Endast Hjälmare kanal är äldre. På 1890-talet fraktades som mest närmare 200 000 ton gods och 13 000 passagerare på kanalen under ett år. 5 000 fartygsresor gjordes under de sju till åtta månader som kanalen var isfri. Strömsholms kanal har starkt bidragit till att Kolbäcksdalen är en levande bruksbygd. Nyttotrafiken upphörde på kanalen 1945. Efter restaurering återinvigdes kanalen som ren turistled 1970. Upprustning för kanotning gjordes 1978 då kanotbryggor och rastplatser iordningställdes. Sedan 1984 trafikerar en passagerarbåt kanalen. Många kulturminnesmärken längs färdvägen är väl värda besök såsom Lokstallet i Smedjebacken, Flatenbergs hytta, Västanfors hembygdsområde, Engelsbergs Bruk, Oljeön i sjön Åmänningen, Ramnäs Lanchashiresmedja, Bruksmuseet i Surahammar, Trångfors smedja och Kanal-museet i Hallstahammar, Strömsholms slott och Ridskolan.

Kolbäcksåns vattensystem och åssträckningarna i nord-sydlig riktning genom Bergslagen är vatten- och landförbindelser som använts före kanalens tillkomst, men dessa framhålls inte i jämförelsematerialet.

Strömsholms Kanal AB uppvisar idag en relativt livskraftig verksamhet. Kanalen ägdes fram till 1985 av *ASEA* och *Johnsson-koncernen*, vilka skänkte kanalen och en ansevärd aktieportfölj till de fyra kommunerna, som nu äger bolaget genom en stiftelse. Genom ett gott

⁶⁷ Motala kommun, *Upplev Motala 2006*, turistbroschyr s. 6 ff.

⁶⁸ Strömsholms kanal: www.stromsholmskanal.se/ (engelsk och tysk version finns)

ekonomiskt läge och en aktiv förvaltning har Strömsholms kanal utvecklats till ett exempel på god kulturarvsvård och samverkan kring utvecklingen av ett upplevelseområde.

Kanalens hemsida och turistbroschyr⁶⁹ är lättillgängliga och utförliga.

Kanalbolaget har ett gott samarbete med kommunerna. Gemensamt har man startat tillväxtprojektet *Region Strömsholms kanal* och kunnat få avsevärt ekonomiskt stöd från *EG-strukturfond Mål 2 Norra, länsstyrelserna* och *Riksantikvarieämbetet*.

Genom ett välutvecklat samarbete med hembygdsföreningar längs kanalens sträckning har ansvaret för visningar, gästhamnar mm. kunnat utarrenderas till dessa.

Ekomuseum Bergslagen, som skapats efter brittiska föredömen, är ett bra exempel på hur nätverk kan organiseras, även om prefixet ”Eko” inte återspeglar huvudsyftet, nämligen att värna och visa det industriella kulturarvet:

Ekomuseum Bergslagen är ett nätverk i Dalarna och Västmanland där idag sex kommuner och två läns museer samarbetar och tar ett gemensamt ansvar för sin industrihistoria. 1990 bildades en stiftelse med tio stiftare; de sju kommunerna, två läns museer – Dalarnas museum och Västmanlands läns museum – samt en turistorganisation, Westmannaturism.⁷⁰

I samverkan med *Nätverket för byggnadsvård i Västmanlands län* har Strömsholms kanalbolag initierat en yrkesutbildning på högskolenivå som syftar till att säkerställa nyrekryteringen av kvalificerade yrkesmän till kulturhistoriskt värdefulla kanaler.⁷¹

3.3 Dalslands kanal

Nedanstående beskrivningar är hämtade ur kanalbolagets broschyr⁷² och hemsida⁷³ som båda ger en lättillgänglig och bred överblick.

Kanalområdets speciella prägel framhålls på ett informativt sätt.

”Dalslands kanal är 25 mil lång. Men bara en mil är grävd kanal. Resten av resan går på långsmala trolska sjöar. Ofta i ren vildmark men då och då avbruten av små samhällen där du kan proviantera och upptäcka en kulturhistoria som bara finns där.”

Stora delar av det som skulle bli Dalslands kanal går fram igenom en bara två kilometer bred bergsspricka. Det är ett pärlband av stora, långsmala sjöar, älvar, forsar och småsjöar under samlingsnamnet Upperudsälven. Den avvattnar de stora vackra sjöarna i nordvästra Dalsland resp. sydvästra Värmland. - plus några norska gränssjöar.

Tidigt togs vattenkraften i Upperudsälvens forsar i anspråk. Redan 1695 fanns fem järnbruk i drift. Upperud och Åmål var införsel- och utskeppningshamnar för malmen och det färdiga smidet. För att nå

⁶⁹ Strömsholms Kanal AB, Region Strömsholms Kanal: mycket mer än bara vatten, turistbroschyr (u.å.)

⁷⁰ Ekomuseum Bergslagen, www.ekomuseum.se/.

⁷¹ Rolf Hansson, kanaldirektör Strömsholms Kanal AB, intervju 2006-05-11.

⁷² Dalslands Kanal AB, *Dalslands kanal*, turistbroschyr s. 3.

⁷³ www.dalslandskanal.se (engelsk och tysk version finns)

bruken använde man sjötransporter så långt det gick men alla omlastningar mellan sjöarna var både tidsödande och kostsamma.

Kanalen sträcker sig från Köpmannebro vid Vänern genom Dalsland, in i sydvästra Värmland till sjöarna Stora Lee i Väster och sjön Östen i norr.

Kanalens byggande och konstruktion beskrivs utförligt.

Akvedukten vid Håverud är kanalens nav är och ges en framträdande presentation.

Högsbyns hällristningar från bronsåldern är lättillgängliga från kanalen.

Karl XII norska fälttåg 1718 och den döde kungens likfärd är förknippade med dessa trakter.

”Landskapet runt Dalslands kanal är oftast storslaget och blåtonat, men i möten med odlad mark, idylliska hagmarker, röda bondgårdar torpställen mildras de sträva anletsdragen och spricker ut i rara leenden.”

Herrgårdslandskap, minibondgård men framförallt vidsträckta skogsmiljöer och det drickbara sjövattnet i systemet utgör Dalslands kanals främsta argument för att locka besökare.

Området är glest bebyggt. De få byggnader av kulturhistoriskt intresse som finns uppmärksammas desto mer. Slottet Henriksholm, Ånimskogs och Fröskogs kyrkor är några av de byggnader som framhålls.

I Håverud finns Dalsland center där näringsliv och industri presenteras såväl historiskt som aktuellt.

Mer än hälften av trafikanterna på kanalen är idag utlänningar, vilket tillför både Dalsland-Nordmarken värdefulla valutainkomster. Många tycker att utan Dalslands kanal skulle Dalsland-Nordmarken vara turistiskt ganska ointressant. Och skulle kanalen läggas ner skulle hundratals arbetstillfällen försvinna från de kanalberoende näringarna. Inom kanalbolaget pågår därför ett fortsatt utvecklingsarbete. Kanalens värde kan tack och lov inte bara värderas i pengar. Som kulturhistoriskt minnesmärke är den nämligen av oskattbart värde för vårt land och som turistled för båtfolk och kanotister från när och fjärran är den faktiskt "outstanding" i norra Europa...

3.4 Caledonian Canal

Nedanstående beskrivning är en egen översättning av information från kanalens broschyr⁷⁴ och hemsida⁷⁵:

Caledonian Canal följer på en sträcka av ca 180 km. den naturliga sprickbildningen Great Glen som varit en naturlig led för samfärdsel genom historien, tvärs igenom Skottland från Corpach nära Fort William i sydväst till Inverness i nordöst. Kanalen färdigställdes 1822. Konstruktör var Thomas Telford, en skotsk ingenjör som även anlätades vid byggandet av

⁷⁴ British Waterways, *Caledonian Canal: Sail the Great Glen*,

⁷⁵ www.undiscoveredscotland.co.uk/inverness/caledoniancanal/index.html

Göta kanal. I presentationen av kanalen betonas de rika historiska minnena i området, fredliga transporter, såväl som klanstrider och inte minst den vackra naturen.

Urquhart Castle är en ruin av en medeltida borg av betydelse för försvaret av the Great Glen.

Inbördeskrigen under 12-hundratalet mellan skottar och engelsmän utkämpades i området.

Slussar och akvedukter samt den speciella arkitekturen på byggnader som uppfördes samtidigt med kanalen framhålls som sevärd.

Kanalen erbjuder vackra scenerier med såväl jordbruksmark, som skog och hedlandskap. Den vackra naturen liksom byar och städer längs kanalen framhålls i jämförelsematerialet.

Utöver kanalens betydelse för ekonomin, nämns inget i jämförelsematerialet om näringslivs- och industriella kulturarv.

Av jämförelsematerialet framgår att en stor mängd aktörer är involverade i såväl vårdandet som visningen av kanalens kulturarvsvärden. Bland dessa kan nämnas: den övergripande organisationen för kulturarvsvård av brittiska vattenvägar: "British Waterways" som också svarar för ett omfattande system av hemsidor.⁷⁶

Ett antal företag som hyr ut båtar och erbjuder kanalfärder med kulturarvstema presenteras i jämförelsematerialet.

Dessutom finns en rikhaltig flora av litteratur som, via hemsidan, erbjuds till försäljning av respektive utgivare.

Den broschyr som ingått i jämförelsematerialet är relativt summarisk.

Hemsidan å andra sidan erbjuder lättillgänglig och omfattande information.

3.5 Canal du Midi

Le Canal du Midi beskrivs i en officiell hemsida⁷⁷ och en kommersiell.⁷⁸

Kanalen utgör den första och äldsta delen av det franska kanalsystem som sammanbinder Medelhavet och Atlanten. Den är ett av de tidigaste exemplen på en genomfartskanal.

Kanalen byggdes under perioden 1666-1682. Den korsar en vattendelare vilket gör att dess försörjning med vatten har utgjort ett speciellt ingenjörstekniskt problem. Utöver trafikfunktionen har kanalen en betydelse för bevattning av kringliggande gårdar.⁷⁹

Le Canal du Midi trafikeras idag enbart av fritidsbåtar. Funktionen som bevattningskanal är fortfarande den kanske viktigaste.⁸⁰

Kanalen fördes upp på UNESCO: s världsarvslista som första historiska kanal år 1996.

⁷⁶ www.britishwaterways.co.uk

⁷⁷ www.midicanal.fr (engelsk version finns)

⁷⁸ www.canal-du-midi.org/english/rubriques/canal/histoire/avantcanal.htm.

⁷⁹ Castensson s. 56 f.

⁸⁰ Castensson s. 60.

”Långt före Ludvig XIV: s regeringstid drömde människor om att koppla samman Atlanten och Medelhavet. Att segla runt den Spanska kusten, genom Gibraltar sund, med hotande stormar och piratangrepp, utgjorde ett stort risktagande. Det var faktisk redan de romerska kejsarna, Augustus och Nero, senare Karl den Store, Frans I, Karl IX och Henrik IV som beordrade undersökningar av möjligheten till en kanal. Alla dessa tidigare ansatser misslyckades.” (Egen övers.)

Ett flertal historiskt intressanta platser presenteras i jämförelsematerialet.

Pilgrimsvägen till Santiago de Compostela korsar kanalen.

Trakten var också hemvist för Katarer (av gr. katharos, "ren"), ett kollektivnamn för de många sekter med dualistisk grundåskådning, vilka på 1000-talet började utbreda sig i Västerlandet.

Kanalens historia och dess konstruktion beskrivs utförligt i text och med ett stort antal färgbilder.

Vin och vingårdar utgör naturligtvis en viktig del av områdets kulturarv.

Varje stad, by och viktigare byggnad beskrivs med hänvisning för guidning och visning.

Även aktuellt och historiskt näringsliv är inkluderat i jämförelsematerialet.

Kanalen presenteras i de två refererade hemsidorna utförligt på franska och i engelsk översättning. Hemsidorna är rikt illustrerade och erbjuder stora möjligheter att genom sökfunktioner och länkar finna beskrivningar och anvisningar för att uppleva objekt ur samtliga jämförda kriterier av kulturarvsvärden. De väsentligaste delarna finns översatta till engelska, men kunskap i franska ökar naturligen mängden av tillgänglig information.

Någon broschyr över kanalen har inte kunnat uppbringas.

3.6 Crinan Canal

Kanalen är knappa 15 km lång. Den beskrivs som “the most beautiful shortcut in the world” Den öppnades 1801 och innebar då den bekvämaste förbindelsen mellan Glasgow och Inverness. Jämförelseunderlaget är hämtat från kanalens hemsida⁸¹ och turistbroschyr.⁸²

Kanalen byggdes för att ge segeltrafiken möjlighet att undvika den svåra seglatsen runt “the Mull of Kintyre”.

Gravar, hållristningar och stensättningar från stenålder och bronsålder återfinns i den tätaste förekomsten i hela Storbritannien. Järnåldersborgar, tidiga kristna bildstenar och medeltida ruiner redovisas också, liksom Carnassarie Castle, en välbevarad ruin från 1500-talet.

⁸¹ Crinan canal: www.undiscoveredscotland.co.uk/crinan/crinan canal/

⁸² ENJOYING THE CRINAN CANAL: A VISITOR'S GUIDE, turistbroschyr, British Waterways

Presentationen i jämförelsematerialet lägger stor vikt på att framhålla just dessa kategorier av kulturarv.

Ingen information om näringsliv och industri nämns i jämförelsematerialet. Skälet torde helt enkelt vara att relativt få objekt finns att visa utöver kanalen i sig, som framhålls som ett enastående exempel på industriella framsteg.

Kanalens historia och konstruktion, bland annat en sinnrik anordning för att motverka tidvattnets inverkan på vattenståndet i slussarna, beskrivs.

Moine Mhor eller *'The Great Moss'* är en mycket stor torvmosse i området, som numer är skyddad som nationellt kulturarv.

Stora 1800-tals herrgårdar och nutida jord- och skogsbruk presenteras.

Med tanke på att Crinan Canal är relativt liten med resurser i förhållande till detta, har kulturarvsvärdena ändå kunnat visas fram på ett ambitiöst sätt. Utöver den refererade hemsidan och broschyren hänvisas besökarna till ytterligare tre länkade hemsidor (se litteraturförteckningen) med information om kanalens historia och utbudet av aktiviteter i området. Dessutom finns skyltar ”interpretation panels” uppsatta på sex platser längs kanalen. Claës-Göran Österlund, som besökt åtskilliga kanaler i Europa, anser att Crinan Canal är en av de mest framstående, när det gäller presentationen av upplevelseområden av jämförbar omfattning.⁸³

⁸³ Claës-Göran Österlund, direktör Göta kanalbolag, styrelseledamot i Kinda kanalbolag, 2006-05-18.

4 Sammanfattande slutsatser och jämförelse

4.1 Svar på ställda frågor

- Vilka *aktörer* är involverade?
- Vilka är, hur uppfattas och värderas *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?
- Hur vårdas och visas (används) *kulturarvsvärdena* i och kring kanalen?

Dessa tre frågor avses ha besvarats i *avsnitt 2*.

- Hur värderas, vårdas och visas *kulturarvsvärden* i liknande miljöer i Sverige och internationellt?

Redovisas i *avsnitt 3*.

De två sista frågorna besvaras i detta avsnitt:

- Hur lämpar sig den utvecklade *metoden* för komparativ kulturarvsanalys? (4.2)
- Vilka framtida möjligheter finns att *utveckla* Kinda kanal och dess närområde som ett *upplevelseområde* med mångfaldiga inslag av *kulturarvsvärden*? (4.4)

4.2 Metodvärdering

Den introducerade metoden (se 1.1 och 1.6) har visat sig innebära en framkomlig väg att genomföra komparativa analyser av kulturarvsvärdering, interpretation och presentation i upplevelseområden.

Om lämpliga kriterier väljs, systematiseras granskning och jämförelser. Slutsatser kan dras och redovisas i ett logiskt sammanhang.

Jämförelserna i den *sammanfattande översikten* (4.3) skulle kunna vidareutvecklas med mer systematiserade bedömningsnivåer, vilka skulle underlätta granskning och redovisning.

Användandet av hemsidor som jämförelsematerial har källkritiska invändningar. Studien har dock visat att i jämförelser av det aktuella slaget har hemsidorna utgjort ett lämpligt underlag. Dessutom får hemsidor en allt större betydelse i presentation av upplevelseområden och det är oundvikligt att låta dem få en framträdande plats i utvecklingen av metoder för jämförelse.

4.3 Översikt

Nedanstående tablå omfattar i likhet med jämförelsen i kapitel 3 *enbart* de presentationer av kulturarvsvärden som framgått av jämförelsematerialet, d.v.s. turistbroschyrer och hemsidor.

	Kinda kanal	Göta kanal	Strömsholms kanal	Dalslands kanal	Caledonian Canal	Canal du Midi	Crinan Canal
Områdets betydelse för samfärdsel före kanalbyggandet	Redovisas ej	Redovisas ej	Redovisas ej	Beskrivs utförligt	Beskrivs utförligt	Beskrivs utförligt	Beskrivs utförligt
Historiska lämningar från tiden före kanalens tillblivelse: gravfält, fornborgar ruiner mm.	Kinda redovisar, Linköping ej	Länkad information	Redovisas ej	Redovisas	Redovisas	Beskrivs utförligt	Beskrivs utförligt
Historiska händelser i området: fältslag mm	Kinda redovisar, Linköping ej	Länkad information	Redovisas ej	Redovisas	Redovisas	Beskrivs utförligt	Saknas
Kanalen som sådan, slussar, broar, slussvaktarboställen mm	Redovisas	Beskrivs mycket utförligt	Redovisas	Redovisas	Beskrivs mycket utförligt	Beskrivs mycket utförligt	Redovisas
Kulturlandskapet, lantbruksmiljöer, mm	Redovisas	Länkad information	Redovisas	Redovisas	Redovisas	Beskrivs mycket utförligt	Beskrivs mycket utförligt
Bebyggelse: gårdar, orter, slott mm.	Beskrivs utförligt	Länkad information	Redovisas	Redovisas	Redovisas	Beskrivs mycket utförligt	Redovisas
Näringsliv och industri	Kinda redovisar, Linköping ej	Länkad information	Omfattande Ekomuseum	Redovisas	Redovisas ej	Beskrivs mycket utförligt	Redovisas ej
Hemsida	Kan utvecklas	Mycket omfattande och lättillgänglig	Lättillgänglig	Lättillgänglig	Lättillgänglig	Mycket omfattande och lättillgänglig	Lättillgänglig
Broschyrer	Utförliga	Utförliga	Utförliga	Utförliga	Ganska summarisk	Har ej granskats	Enkel men innehållsrik

4.4 Vilka framtida möjligheter finns att utveckla Kinda kanal och dess närområde som upplevelseområde med mångfaldiga inslag av kulturarvsvärden?

Detta sammanfattande avsnitt syftar till att redovisa de slutsatser som dragits av studien och att, där så är möjligt, lämna förslag till fortsatt utvecklingsarbete i upplevelseområdet Kinda kanal samt eventuell vidare forskning i anslutning till detta. Förslagen riktar sig i något fall till specifikt utpekade aktörer, men samtliga förslag kräver samverkan mellan flera aktörer för att få bästa resultat.

Inom parentes anges hänvisning till det avsnitt i som ligger till grund för slutsatsen och eller förslaget.

4.4.1. De jämförelser som gjorts, ger vid handen att man i Kinda kanalområdet i många fall har tagit tillvara möjligheterna att *visa kulturarvsvärden* väl. Det finns dock möjligheter till ytterligare utveckling. När det gäller inventeringen av kulturarvsvärden har Kinda kanal och dess omgivning ett rikhaltigt underlag (1.5). Ytterligare fördjupningar och inventeringar kan säkerligen göras, men för utvecklingen av upplevelseområdet gäller det nu snarare att välja bland det redan inventerade och finna lämpliga och nya sätt att presentera dem. Genomgående bör strävan vara att tillvarata och utveckla Kinda kanals särart.

4.4.2. Som framgått är ett stort antal *aktörer* involverade i den studerade verksamheten. För att ge de kanske viktigaste aktörerna – *besökarna* – bästa möjlighet att uppleva kulturarvsvärden, blir därför behovet av samordning av visning och aktivitetsplanering avgörande. Det är också viktigt att så många som möjligt av aktörerna engageras för att optimera resurser för visning och administration. Härigenom borde visningens kvalitet kunna höjas och resursutnyttjandet samt ekonomin förbättras. I *samverkan mellan de två kommunerna* borde lämpliga strategier för utvecklingen av Kinda kanal som upplevelseområde med kulturarvsvärden utarbetas.

Strömsholms kanal kan framhållas som ett gott exempel. Samverkan mellan kommunernas turistbyråer och ett nära *samarbete med hembygdsföreningar* längs kanalen har där visat sig mycket framgångsrikt (3.2.1).

- 4.4.3.** Beträffande *skydd och vård av kulturarvsvärdena* framkommer att landskapsvård och anordningar för presentation längs kanalen på flera platser kan förbättras (2.2.9).
- 4.4.4.** Länsstyrelsen i Östergötland använder endast begreppet *Kinda kanal* i samband med Linköping och inte med Kinda kommun i sin redovisning av kulturmiljöer av riksintresse (2.2.1). Det måste tydliggöras för alla aktörer att *Kinda kanal* utgör hela vattenleden mellan Roxen till och med Åsunden. Dessutom är det viktigt att betrakta Kinda kanal som en del av ett upplevelseområde som har avsevärt större utbredning än själva vattenleden. Återigen kan jämförelse göras med Strömsholms kanal och Ekomuseum Bergslagen (3.2.1).
- 4.4.5.** Begreppet *Kinda kanal* bör behållas som ett *samlade begrepp* för hela regionen – upplevelseområdet. Ett aktuellt bekräftande av detta från statlig nivå skulle underlätta fortsatt inarbetande av begreppet (1.7.3).
- 4.4.6.** *Linköpings kommun, Sveriges kanaltätaste kommun*, kan avsevärt öka sin roll. Ett påtagligt exempel, där mer kan göras, är Gumpekulla –Stångebro-området som inrymmer flera kulturarvsvärden som skulle kunna visas. Platsen rymmer fornlämningar och historiska associationer från bronsålder, vikingatid, slaget vid Stångebro fram till nutid (2.2.4).
- 4.4.7.** *De industriella minnena i Linköping*, som är starkt förknippade med Stångåns vattenkraft och kanalen, bör också ges ökat utrymme i presentationen (1.8, 2.2.8 och 2.2.9).

4.4.8. En rad fornlämningar, bl.a. fornborgar, vittnar om betydelsen av farleden under årtusenden. *Den historiska kontinuiteten*, den logiska process som binder samman utvecklingen från förhistorisk bebyggelse och transportled, fram till Kinda kanals byggande och blomstring över till nutida näringsliv och turism, bör kunna utnyttjas mer i presentationen av området. Härigenom skulle begreppet *Kinda kanal* kunna förstärkas och kanske också kombineras med tillägget: *Årtusendens farled* för att öka genomslagskraften (1.8 och 2.2.2).

4.4.9. Ett annat tänkbart tema som framkommit i studien är, att låta *den lilla människan* framträda tydligare i interpretationen. Exempelvis skulle de som färdats på och vid sidan av kanalen liksom de som möjliggjort detta, kunna ägnas ytterligare uppmärksamhet. Slussvakter, pråmskeppare, emigranter, passagerare och andra kunde presenteras (2.2.9). Härigenom skulle också Göta kanals presentation av maktens representanter: kung Carl XIV Johan, Baltzar von Platen och Thomas Telford få ett intressant komplement och en fruktbar kontrast. Ett sätt att göra sådana presentationer är genom olika former av dramatiserade visningar. Även här kan samverkan breddas, hembygds- och guideföreningar är viktiga resurser att ta tillvara.

4.4.10. Visning av bebyggelse i *samverkan* mellan markägare, andra entreprenörer, guideföreningar och hembygdsföreningar kan utvecklas (2.1 och 2.2.9). Den kreativa kraften och engagemanget i hembygdsföreningarna borde knytas samman i någon form av *nätverk*. Lika väl som Landeryds hembygdsförening kan ge ”Hemsöborna” borde kulturarvsvärden knutna till bygden och Kinda kanal kunna *dramatiseras*. I Linköpingsområdet finns en mängd tänkbara ingredienser i sådana visningar att välja mellan (se 2.2.9). I Kinda är exempelvis emigranttemat ett tacksamt underlag, som kan utvecklas till *dramatiserade visningar* med anknytning till Kinda kanal.

4.4.11. Strömsholms kanals koncept med *hembygdsföreningar* som tar ansvar för båthamnar m.m., kombinerat med egen kulturarvspresentation skulle kanske på sikt vara en framkomlig väg (3.2).

- 4.4.12.** *Kinda kanals hemsida* kan utvecklas. Till skillnad från huvuddelen av jämförelseobjekten har kanalens historia fått begränsat utrymme i presentationen. Hela områdets historiska kulturarv bör presenteras. Det påbörjade samarbetet med *Linköpings universitet* bör fortsätta (2.2.9).
Som exempel på bra hemsidor kan Canal du Midi (3.5) och Göta kanals (3.1.6) framhållas.
- 4.4.13.** *Mobiltelefonpresentation* och presentation på trådlöst *Internet* vid hamnarna kan vara ett sätt att lösa problemet att visa kulturarvsvärden längs kanalen med begränsad personalinsats och gott ekonomiskt utbyte. Utvecklingen skulle kunna ske i samverkan med Göta Kanal (3.1.6).
- 4.4.14.** För att öka aktiviteten på kanalen borde snarast en beräkning göras av konsekvenserna av en *sänkt eller slopad kanal/slussavgift* och/eller *fribiljetter* till boende längs kanalen och andra lämpliga målgrupper. Man måste se till den totala ekonomiska bilden. Ökad båttrafik leder till fler sekundära inkomster, dels från båttrafikanterna men framförallt från den utökade tillströmningen av andra kategorier av besökare (2.2.9).
- 4.4.15.** Som *förslag till fortsatt forskning* skulle en historisk beskrivning över hela området i kronologisk ordning, baserad på studiens iakttagelse om processen i området, från förhistorisk tid till nutid (1.8) vara intressant.

5 Referensförteckning

5.1 Otryckt

5.1.1 Intervjuer

Falkenberg, Henric, greve, Brokinds egendom, 2006-05-10.

Hansson, Rolf, kanaldirektör, Strömsholms Kanal AB, 2006-05-11.

Johansson, Joakim, ordförande i Landeryds hembygdsförening, styrelseledamot Kinda kanals vänner, ägare Hjulsbro varvsmuseum "Dockkulla" 2006-04-26.

Hallendorff, Sigvard, projektansvarig Växtkraft Kinda, stadsguide Linköping, f.d. slottsfogde Ekenäs slott, 2006-05-11.

Lööw, Lars, kanaldirektör, Kinda Kanalbolag, 2006-04-11 och 19.

Meyer, Anna, affärsutvecklare Göta kanalbolag, 2006-04-20.

Södersten, Ann Louise, Kinda kommuns turistkontor, 2006-04-19.

Österlund, Claës-Göran, kanaldirektör, Göta kanalbolag, styrelseledamot Kinda kanalbolag, 2006-05-04 och 18.

5.1.2 Uppsatser, rapporter

Heinemark, Elin, "Upplevelseområdet kring Kinda kanal: En regional studie om Kinda kanal med omland och dess förändring till ett attraktivt upplevelseområde", C-uppsats i Geografi Linköpings universitet, 2005.

Hjerpe, Mattias, "Om konsten att välja kanal: Tre scenarier för framtida utveckling av Kinda kanal", Rapport Tema vatten i natur och samhälle, Linköpings universitet 2005.

Naturvårdsverkets kanalinventering, Statens Naturvårdsverk, Naturresursavdelningen, Enheten för rekreation och fysisk planering 1985-05-22.

5.1.3 Internet-publikationer och hemsidor (2006-04-20 -- 05-30)

British Waterways: www.britishwaterways.co.uk

Caledonian Canal: www.undiscoveredscotland.co.uk/inverness/caledoniancanal/index.html

Canal du Midi: www.midicanal.fr/, www.le-guide.com/canalmidi.html

Crinan canal: www.undiscoveredscotland.co.uk/crinan/crinancanal/

Dalslands kanal: www.dalslandskanal.se/

Ekomuseum Bergslagen, www.ekomuseum.se

ETOUR, European Tourism Research Institute: www.etour.se

Göta kanal: <http://www.gotakanal.se/>, <http://www.upplev.gotakanal.com/>

Göta kanal rederiaktiebolaget: www.gotacanal.se
 Göta kanal, forskning från Linköpings universitet: www.ep.liu.se/ea/gotakanal/
 Kinda båttrafik KB: www.kindabattrafik.com/
 Kinda kanal: www.kindakanal.se/
 Kinda kanal/Linköpings universitet: www.tema.liu.se/kinda_kanal_turism/main.htm.
 Kinda kommun: www.kindase.se/
 Kindaturism www.kindaturism.se
 Linköpings kommun: www.linkoping.se
 Länsstyrelsen i Östergötland: www.e.lst.se/e/amnen/Kulturmiljo/linkopings_kommun.htm
 Motala kommun: www.motalase.se
 Rederi AB Kind: www.rederiabkind.se/
 Strömsholms kanal: www.stromsholmskanal.se/
 Sveriges Kanaler: www.sverigeskanaler.com
 Växtkraft Kinda: www.vaxtkraftkinda.se
 Östgötaporten: www.ostergotland.info

5.2 Tryckt

Burton, Antony, *The Caledonian Canal: for boaters, walkers, cyclists* (London 1988)
Caledonian Canal: Sail the Great Glen, British Waterways; turistbroschyr (u.å.)
 Cameron, A. D. *The Caledonian Canal* (Edinburgh 2005)
 Castensson, Reinhold, "Historiska kanaler på UNESCO:s världsarvslista – exemplet Le Canal du Midi", *Svensk Geografisk Årsskrift* 1996 nr. 72 s. 50-61
 Dalslands Kanal AB, *Dalslands kanal*, turistbroschyr (Åmål 2006)
 Ekomuseum Bergslagen, turistbroschyr, (Avesta 2005)
 Gast, René, *Le Canal du Midi: et les Voies Navigables...*, (u.å.)
Göta kanal 2006: mellan Väneren och Östersjön, Göta kanalbolag, turistbroschyr (2006)
I kulturarvets fotspår: Nya möjligheter för svensk turism, Christina Frimodig (red.), ETOUR, European Tourism Research Institute, (Örnsköldsvik 2003)
Enjoying the Crinan Canal: a Visitors Guide, turistbroschyr, British Waterways Scotland (u.å.)
 Järgren, Bengt, *Dalslands kanal : det blåa bandet på Dal* (u.å.)
 Järgren, Bengt, *Det hände runt Dalslands kanal* (u.å.)
Kanaler, Svenska Turistföreningens årsbok 1995, Ulf Johansson, (red.) (Uppsala 1994)
 Kinda kanal, *Kinda kanal: Kinda och Linköping*, turistbroschyr, (Linköping 2006)

- Kinda kommun, *Översiktsplan : Utställningshandlingar*, (Kisa 2004-03-17)
- Kinda Turistbyrå, *Nära i Kinda*, turistbroschyr (2006)
- Kulturarvets natur*, Annika Alzén och Johan Hedrén (red.) (Stockholm 1998)
- Kulturminneslagen*, SFS 1988:950 Utfärdad: 1988-06-30
- Kulturpolitikens inriktning*, Kulturutredningen. SOU: 1995:84
- Linköpings kommun, *LinköpingsGuiden*, turistbroschyr (2006)
- Linköpings kommun, *Översiktsplan Del 3 Naturresurser* (Linköping 1998)
- Motala kommun, *Upplev Motala 2006*, turistbroschyr (2006)
- Strömsholms Kanal AB, *Region Strömsholms Kanal: mycket mer än bara vatten*, turistbroschyr (u.å.)
- Robards, Eva *Blue lakes & Smiling Meadows: A Guide to the Kinda Region*, (York u.å.)
- STÅNGEBRO: Händelser vid vattnet*, Hans Nilsson (red.), Meddelanden från Östergötlands Länsmuseum (Linköping 1998)
- Svenska kanaler*, ICA-bokförlag (Västerås 1989)
- Waterside Walks: 70 Walks Along the Canals and Rivers of Britain*, Euan Corrie (ed.) (Burton-on-Trent 1998)
- Svahn, Willy och Nordholm, Britta, *Kinda kanal: Vattenväg och insjövägar* (Örebro 2001)
- Svahn, Willy och Nordholm, Britta, *Göta kanal: Den blå vattenvägen genom Sverige* (Örebro 2004)
- Tovås, Carl Erik, *Handbok för kanalfarare: Kanalvägen till Medelhavet* (Stockholm 2001)